JÄRFÄLLA HEMBYGDSBLAD

MEDLEMSBLAD FÖR JÄRFÄLLA HEMBYGDSFÖRENING NR 4 NOV 2002 ÅRG 26

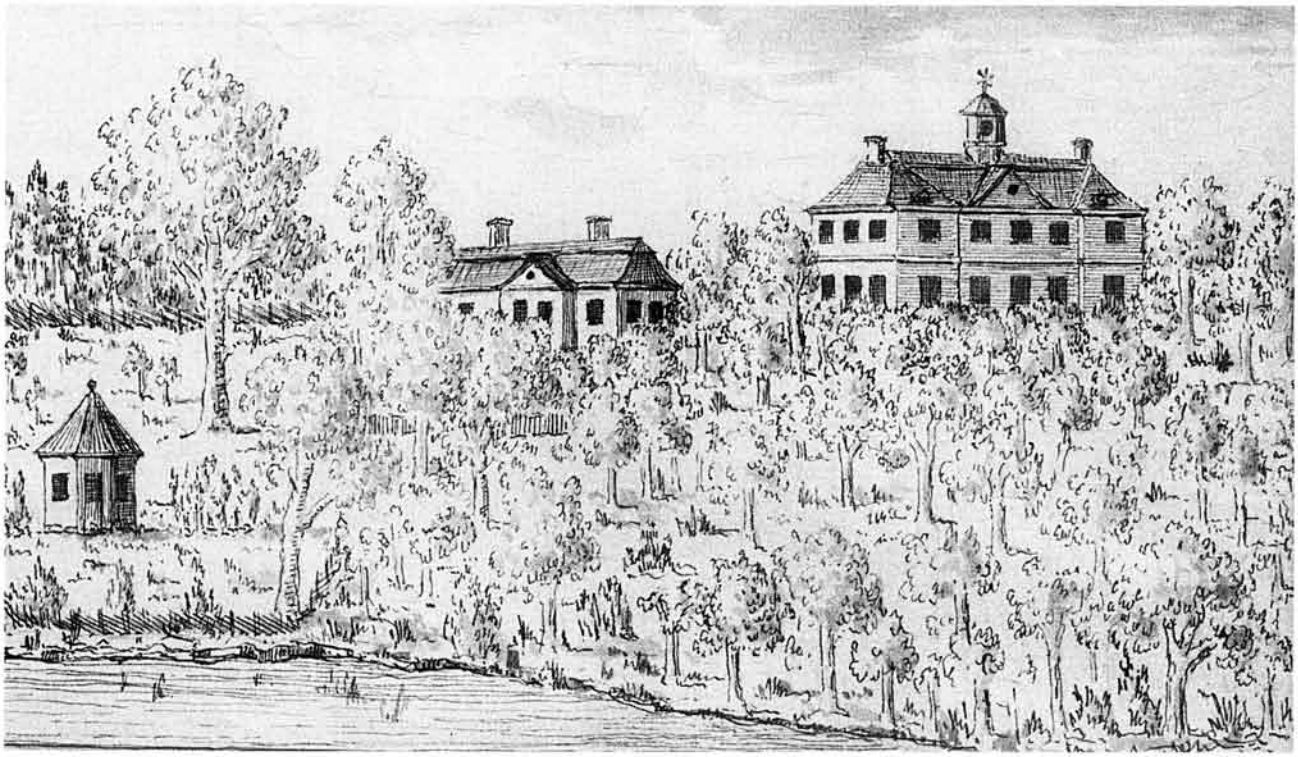

Originalets ägare Bertil Reuterswärds dödsbo

Denna bild från 1790 visar Säby gårds huvudbyggnad och dess södra flygel så som de såg ut från Säbysjön. Vid den tidpunkten ägdes och brukades Säby av Joakim Vilhelm Lilliestråle. Dennes son Ingemund tillhörde för övrigt den grupp adelsmän som anklagades för delaktighet i mordet på Gustav III 1792. Han fick ett lindrigt straff, åtta veckors fängelse, och slapp dessutom ut efter halva tiden på grund av sjukdom. - Säbys huvudbyggnad uppfördes 1654-56. Ägare då var Schering Rosenhane. Både han och hans bror Gustaf var två av sin tids mest bemärkta män. Mer om de spår som dessa satt på Säby kan man läsa på sidorna 3-7.

Foto Olle Malmberg

"UT PICTURA POESIS..."

SCHERING ROSENHANE OCH LATINCITATEN PÅ SÄBY

av Jennie Nell

"Såsom en tavla (är) dikten" skrev en gång Horatius i sin Ars poetica (Om diktkonsten). På Säby gård kan man finna en annorlunda illustration av Horatii yttrande om poesin som en tavla i form av latinska citat påmålade på väggen ovanför entrén.

Det var i december 1993 som citatfragmenten kom i dagen, då trapphuset till Säby gård skulle renoveras. Eftersom citaten var påmålade direkt på väggen gick stora delar förlorade då man tog bort putsen. Efter samarbete med professor Jan Öberg och hans dåvarande amanuens, forskarstuderande Maria Plaza vid institutionen för klassiska språk har man dock kunnat utröna härkomsten av två av citatfragmenten.

Det första enhetliga citatet man har kunnat tyda återfinns till vänster på väggen, och är taget från Ovidii *Tristia*, 3.4.25: "Crede mihi, bene qui latuit bene vixit", vilket betyder "Tro mig, klokt lever den som lever helt i skymundan". Fortsättningen, som dock inte har kunnat identifierats på väggen, lyder: "Fortunam debet quisque manere suam" ("det som ödet beskärt bör vara nog för envar").

"CREDE MIHI, BENE QUI LATUIT BENE VIXIT"
"TRO MIG, KLOKT LEVER DEN SOM LEVER HELT I SKYMUNDAN"

Det andra citatet, som återfinns till höger på väggen, är troligtvis ett inte helt exakt återgivet citat ur Ovidii *Ars amandi* (även kallad *Ars amatoria*). På väggen kan urskiljas "Quod iuvat exiguum est pl...", vilket är en felcitering eller omskrivning av *Ars amandi* 2.515 som lyder: "Quod iuvat, exiguum. Plus est, quod laedat amantes". På svenska: "Älskandets glädje är kort, långt mer finns som plågar". Återigen, fortsättningen, som inte står att finna i citatet på väggen, lyder: "Proponant animo ⇛

multa ferendo suo" ("därför bör dessa förstå att de får uthärda kval").

Man har även lyckats urskilja sammanhängande ord på ett tredje ställe, till vänster på väggen, under det första citatet. Härkomsten är dock mycket osäker. På väggen syns orden "...us esse velit, qui s...esse(?) potest", men man har inte lyckats hitta någon exakt motsvarighet i någon känd källa. Det närmaste överensstämmande man hittat är en rad ur *Historia Augusta*, men överensstämmelsen anses vara för svag för att kunna kallas ett resultat.

"QUOD IUVAT EXIGUUM EST PL..." "ÄLSKANDETS GLÄDJE ÄR KORT..."

Eftersom Säby byggdes om, och trapphuset tillkom i början av 1700-talet, antas citaten på Säby ha tillkommit någon gång under 1600-talet.

Latinets ställning i Sverige under 1600-talet

Under stormaktstiden stärktes i Sverige latinets ställning, som redan hade fått ett stort uppsving under Wasatiden. Tidigare under medeltiden var det ju som bekant dåligt ställt med undervisning i Sverige, och efter reformationsriksdagen 1527 hade man slutat läsa mässan på latin. Men på 1600-talet blomstrade språket i de lärda kretsarna, då Sverige skapade sig en ställning i världen. Ämbetsmän och adel fick grundliga kunskaper i latin i de allt vanligare gymnasieskolorna. Som litteraturspråk hade latinet länge en stark ställning, trots samtida strömningar om svensk språkpuritanism med Georg Stiernhielm som främste företrädare. Det var vid denna tid också populärt att sätta upp latinska inskrifter och sentenser över portar på hus, gårdar och slott.

Säby på 1660-talet enligt Erik Dahlberg

Även detta gör att man gärna tror att citaten på Säby tillkom under 1600-talet. Exakt när är i detta tidiga skede av undersökningarna näst intill omöjligt att veta, men det är frestande att tillskriva dem en av de mest kända av stormaktstidens kulturpersonligheter tillika ägare av Säby gård: Schering Rosenhane.

De första Rosenhanarna

Ätten Rosenhane stod som ägare till Säby i nästan hundra år. Den förste Rosenhane som upptogs i frälselängden 1562 som ägare till Säby var Göran Johansson Rosenhane (1525-1576). Han kan också med visshet sägas vara ätten Rosenhanes stamfader. (Utan bevislig grund har ätten uppgivits stamma från den gamla släkten Tre Rosor.) Släkten utgick på svärdssidan 1812.

Rosenhanarna tycks ha varit en välbeställd och mycket ansedd släkt. Göran Johansson var 1574 ståthållare och skeppshövitsman på Nyköpings slott. Han ägde förutom Säby gårdarna Torp i Husby-Oppunda socken och dåvarande Gräfseboda (även kallat Haneberg) i Näshulta socken i Södermanland.

Göran Johanssons son, Johan Göransson Rosenhane, var född 1571 på gården Torp. Efter att ha fått grundlig utbildning hemma i Sverige, begav han sig 1588 ut i världen och studerade vid olika universitet där han bl.a. lärde sig flera främmande språk. År 1596 återkom han till Sverige och fick tjänst hos hertig Karl, som också betalade de skulder Rosenhane ådragit sig under sina studieår.

Rosenhane arbetade dels som kanslitjänsteman, dels som underhandlare både inom och utom Sveriges gränser. År 1599 utnämnde hertig Karl Rosenhane till "Rikets öfverste secretarius". I denna egenskap ordnade Rosenhane Riksarkivet och hade överinseende över kansliets handlingar. Utöver detta höll han i de årliga inspektionerna på landsbygden. Tydligen blev hans tjänster uppskattade, både av Karl IX och Gustav II Adolf; den sistnämnde utsåg Rosenhane till ståthållare på Nyköpings slott. Johan Göransson Rosenhane avled på gården Torp 1624.

Redan här kan man skönja en litterär tråd i släkten Rosenhane. Johan Göransson författade skriften *Chronologiskt diarium om det som hänt i Sverige till den 7 februari 1597.*

Schering Rosenhane 1609-1663 friherre och riksråd
Svenska porträttarkivet

Den tidiga stormaktstidens politiska klimat

Den svenska stormaktstiden sträckte sig ungefär mellan åren 1611 och 1718.

Karl IX (Gustav Wasas son, kung 1604-11) hade under Sigismunds regering försökt att ensam få makten som riksföreståndare då kungen befann sig utomlands. Han motarbetades av rådsaristokratin som eftersträvade begränsad kungamakt och fler förläningar. När Karl IX sedan blev kung motarbetade han med brutala metoder rådsaristokratin, vilket ledde till att stora delar av adeln fick fly till Polen.

När hans son Gustav II Adolf kom till makten ändrades åter det politiska läget. Gustav Adolf sökte i motsats till sin far stärka adelns

inflytande, då han insåg att dess stöd var nödvändigt för att skapa en stabil inrikespolitik.Det behövdes i sin tur för att kunna driva en expansiv utrikespolitik. År 1617 drevs därför omfattande adelsprivilegier igenom för att vinna över adeln på kungens sida. Rådet och riksdagen stärkte sin ställning och man inrättade hovrätter och länsstyrelser. År 1630 grep Sverige under Gustav II Adolf in i det trettioåriga kriget, vilket gjorde att Sverige långt därefter var inblandat i kontinentens politiska och militära utveckling. Behovet av ämbetsmän, diplomater och liknande var därför stort, och sådan arbetskraft hämtades naturligtvis ur de högre stånden.

Schering Rosenhane - diplomat och ämbetsman

Johan Göranssons son, Schering Rosenhane (d.ä.) föddes 1609 och är antagligen jämte sin bror Gustaf den mest kände av Rosenhanarna.

Schering spenderade fyra år mellan 1624 och 1628 vid Uppsala universitet, där han lade grunden för en omfattande utbildning. Vid slutet av sin Uppsalatid ingick han som den förste adlige auskultanten i Svea hovrätt. Året därefter, 1629, följde han med den svenske ambassadören Jakob Spens till England. När delegationen sedan återvände till Sverige, stannade Rosenhane kvar i England, och gjorde därifrån en rundresa genom Frankrike och Holland, för att sedan återvända till Sverige 1631. Året därefter blev Rosenhane utnämnd till assessor i Svea hovrätt och fick i uppdrag att återföra Gustav II Adolfs lik till Sverige från Wolgast efter att kungen stupat i slaget vid Lützen.

Efter detta väl genomförda uppdrag blev hans tjänster alltmer eftersökta, och hans karriär som ämbetsman och diplomat tog sin början.

Efter att ha tillbringat en tid i Danmark, blev han 1634 utnämnd till den förste underståthållaren i Stockholm på begäran av den dåvarande överståthållaren Claes Fleming, som behövde en kompetent medhjälpare i sitt arbete att reformera huvudstaden. Bl.a. arbetade Rosenhane med 1636 års förordning om magistratsgöromålens uppdelning på fyra kollegier, något som kom att bli grundläggande för Stockholms styrelseskick i två sekler framåt. Rosenhane drog också upp riktlinjer för handel och hantverk och rekvirerade material om utländska städers förvaltning. Genom sin insats blev han 1637 utsedd till landshövding i Östergötlands län, där han främst verkade för Norrköpings utveckling.

Schering Rosenhane var mycket trädgårdsintresserad. I Säby lät han efter Nikodemus Tessin d.ä:s ritningar anlägga en franskinspirerad "vattenträdgård" med kanaler och vattenspeglar invävda i trädgårdsmönstret. - 1932-33 uppgrävdes dammen och rännan som ett arbetslöshetsprojekt. Tjugo år senare, var området rejält igenvuxet, men har senare röjts och rensats upp. Foto Artur Johlin 1952

År 1643 lämnade Rosenhane den tjänsten för befattning som svensk resident i Münster. Där pågick vid denna tid förhandlingarna rörande Westfaliska freden. Rosenhanes uppgift var att agera medlare mellan fransmännen och de svenska fredsdelegaterna.

Under en period befann sig samtidigt som Rosenhane spanska sändebud i Münster. I och med Rosenhanes vänskap med sändebudet Saavedra, samt Rosenhanes försök att dämpa de dåvarande politiska stridigheterna i Frankrike (på uppdrag av Sverige), ådrog han sig fransmännens, och i synnerhet kardinal Mazarins, starka ogillande. Situationen mildrades inte av att Rosenhane mot sin vilja blivit utsedd till svensk ambassadör i Paris 1648.

Rosenhane ställde sig hårt kritisk till Mazarins styre, och 1649 gav han anonymt ut skriften *Observationes politicae de nuperis Galliae motibus*, i vilken hans antipatier fick fritt flöde. Men situationen i Frankrike blev i längden ohållbar. År 1649 kallade man så hem Rosenhane till Sverige, där han också utnämndes till kansliråd och senare samma år riksråd. År 1652 upphöjdes han i friherrligt stånd.

År 1651 hade Sverige erövrat provinsen Bremen, och Rosenhane blev utsedd till ledare för en kommission med uppgift att ordna förvaltningen i staden. Läget mellan Bremen och Sverige var av förklarliga skäl minst sagt spänt. Det anses dock vara Rosenhanes skickliga ingripande som gjorde att motsättningarna till en början mildrades, och 1654 utjämnades. ⇛

Rosenhanes rykte som diplomat och förhandlare var vid det här laget väl förankrat och han anlitades vid 1650-talets början - förutom vid ovan nämnda uppdrag - också för att tillsammans med Sten Bielke föra underhandlingarna med Danmark. Denna diplomatiska insats ledde till den berömda fredsuppgörelsen 1660, som bl.a. innebar försvenskningen av de skånska landskapen.

Rosenhane blev genom sina insatser under drottning Kristinas regering föreslagen som rikskansler, något som visar på hans höga anseende. Rosenhanes insatser som ämbetsman finns nedtecknade i en av honom författad ämbetsberättelse från 1663.

De finanspolitiska åsikterna delade Rosenhane med Gustaf Bonde, som var riksskattmästare och arbetade med att minska Sveriges skulder. Han ville återställa balansen i rikets affärer genom fred, sparsamhet och ordning. Fortsatt godsreduktion stod också på programmet.

Möjligen skulle man kunna tolka det först nämnda citatet som ett uttryck för sådana sympatier. (I övrigt är ju citatet en passande kommentar för att illustrera det mer tillbakadragna lantliga livet i motsats till den offentliga, hektiska tillvaron i staden.)

Rosenhanarnas litterära ådra

Att Rosenhanarna var välutbildade och därmed också grundligt belästa, behöver man inte hysa några tvivel om. Dessutom var de boksamlare av stora mått och författade egna skrifter. Schering Rosenhane var en av de mest produktiva, jämte sin bror Gustaf, som också är känd för att han tillsammans med Urban

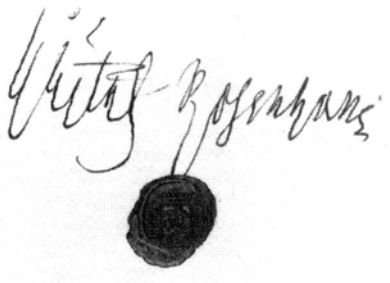

Gustaf Rosenhanes underskrift och sigill

Gustaf Rosenhane, 1619-1684, målning av okänd konstnär 1633. Svenska porträttarkivet

Hjärne lyckades sätta stopp för häxprocesserna i Sverige.

Schering skrev bl.a. en självbiografi, en handbok i lanthushållning (*Oeconomia*) samt skönlitterära alster i form av sonetter, tröstedikter och liknande.

Gustaf Rosenhane (1619-1684) var även han en produktiv författare. Bl.a. skrev han *Förklaring öfver then K. Davidz psalm* (1680) och en skildring av det svenska vinterfisket, Respublica glacialis (1681).

Mysteriet Skogekär Bergbo

Gustaf har länge betraktats som den person som döljer sig bakom Skogekär Bergbo, författare till sonettsamlingen *Venerid, Fyratijo små wijsor* och *Thet swenska språketz klagemål*. Mycket forskning har ägnats åt att utröna vem Skogekär Bergbo egentligen var, och som nämnts ovan har Gustaf Rosenhane tillskrivits dessa skrifter. Men om inte bestrider, så ställer sig vissa forskare tvivlande till denna uppfattning. Bland andra Johan Nordström har i sin "Till frågan om Skogekär Bergbo" kritiserat den tidigare dateringen av *Thet swenska språketz klagemål*. Enligt Nordström visar diktens inre kriterier på att den tillkommit under Gustav Adolfs tid, i början av 1630-talet. Trots att Nordströms tolkning till stor del vunnit allmängiltighet, anser forskare som t.ex. Bertil Sundborg att sonetterna i *Venerid* inte bör tillskrivas Gustav Adolfstidens "ohyvlade adelskultur", utan i stället drottning Kristinas regeringsperiod, dvs 1640- och 50-tal. Trots att åsikterna där går isär, kan man konstatera att om Gustaf Rosenhane varit författaren, skulle han ha varit endast 13 år då Klagemålet skrevs, något som bl.a. Nordström finner tämligen otroligt.

I stället tror man att det kan vara Schering Rosenhane som är dikternas författare. Hans i övriga skrifter uppvisade klara framställning och rena svenska pekar på en språkbehandling lik den som kommer till uttryck i Klagemålet. Verket är en lång, jambisk dikt, där det svenska språket själv får framföra sin klagan över hur det vanvördas av svenskarna - de lärde talat latin och i vardagslag degenereras svenskan av tyska och franska. Språket vädjar därför till svenska folket att ta vara på sitt modersmål. I sammandrag tecknas det svenska språkets och litteraturens öden från äldsta tid, och dikten anses vara ett typexempel på tidens litterära, patriotiska anspråk.

Schering Rosenhanes poetiska bana

Om det nu är Schering eller Gustaf Rosenhane, eller kanske någon helt annan, som döljer sig bakom Skogekär Bergbo, är en fråga vi nog aldrig kommer att få svar på. Att den litterära tråden i släkten var stark, råder dock inget tvivel om.

Schering Rosenhane berättar i sin självbiografi om sina första poetiska ansatser. Det var 1629 då han befann sig i England. Han skriver: "Bengt Skytte och hans Praeceptor Petrus Anthonius, samt Johan Drake och jag låga alla i en Cammare och hade wij ett liufligit och enigt umgange osz emellan; studerade och under tiden, som belägenheten kunde medgifwa, och under aemulation med Petro Antonio feck jag der lust til Poësin, och begynte der aldra först skrifwa några carmina hwilka honom wäl behagade. Amor

war och der til en god mästare, hwilken causserade en Ädel Dame, som twert öfwer gatan hade sitt fönster emot wårt och lät sig der stundom se."

Detta var dock inte Scherings första svärmeri. Redan två år tidigare hade han förälskat sig i Magdalena Sparre och var inställd på att gifta sig med henne. Men han återvände hem från sin Europaresa 1631 bara för att finna att hon lovats bort till en annan. Schering var till och med tvungen att närvara vid bröllopet, och inte bara det. I sin självbiografi delger han att eftersom ingen "wille tala för Bruden, blef jag dertill nödgader, oansedt jag uti sådant wara hel okunnig måtte jag dock göra hwad jag kunde och alltså solemniter nödgas utgifwa den jag tillförene älskat hade och giärna behullit". (För den som gärna vill se ett samband mellan Rosenhane och de latinska citaten på Säby erbjuder denna lilla olyckliga episod i Scherings liv en association till det andra citatet - "älskandets glädje är kort...").

Året därefter, 1632, kunde Rosenhane dock trösta sig genom att överflytta sin förälskelse på Magdalenas syster Beata. Frieriet gick tydligen långsamt; han fick vänta och "courtisera" ända till hösten 1635 innan Beata ägnade honom tillräcklig uppmärksamhet. Han skickade brev, visor och rim till henne ända till bröllopet 1636. Därefter finns inga egna uppgifter av Schering att han fortsatte med sitt visdiktande, men om hans intresse för litteratur och diktkonst vittnar både brev och boksamlingarna - när Rosenhanarna inte själva skrev, samlade de på böcker.

De Rosenhanska boksamlingarna

I Uppsala universitet finns en samling böcker som ägts av Rosenhanarna från och med Johan Göransson och framåt. O. Walde har i sin "Rosenhanarna som boksamlare" redovisat sin forskning i det Gyllenheimska biblioteket, där större delen av Rosenhanarnas böcker finns. Böckerna ger enligt Walde en god inblick i stormaktstidens adliga bokförvärv. Många av böckerna är original, tryckta på bl.a. franska, italienska, tyska och latin. De behandlar de flesta studieområden som skilda vetenskaper, politik, historia, krigsvetenskap, ekonomi, geografi, statsvetenskap, klassisk mytologi, matematik, medicin etc etc. Det finns även många lexika, samlingar av tal, brev, ordspråk, formulärböcker för brevskrivare och liknande. Man finner också skönlitterära verk, och de stora klassiska författarna är väl representerade, ofta i franska, tyska eller holländska översättningar. Här kan nämnas Apuleius, Aristoteles, Plinius, Lucanus, Seneca, Catullus, Tibullus, Propertius, Isokrates, Tacitus, Thukydides, Juvenalis och Vergilius.

Walde benämner Schering Rosenhane som "en boksamlare i stor stil", trots att hans stora samlingar till mesta delen skingrats och endast förhållandevis små rester finns kvar. Att han haft tillgång till sina förfäders boksamlingar behöver man nog inte hysa något tvivel om, och det är därför frestande att se detta som ännu en indikation på att det kan ha varit under Scherings ägandeskap av Säby som de latinska citaten målades dit.

Säbys huvudbyggnad uppfördes 1654-56

Rosenhanarna och Säby gård

Att Rosenhanarna faktiskt använde sig av sitt lantliga gods Säby gård finns att se i både Scherings självbiografi och i brodern Johan Rosenhanes (1611-1661) dagbok.

Fem gånger omnämns Säby i Johans dagbok. T.ex. så heter det den 30 juni 1654: "Reste bror Siäring till Säby. Bleff Greffwe Carlss Grefwinna död. warmbt. kåm Gyllenankar hit", och den 5 juli 1654 "... sädan reeste iagh mädh bror Skiäring och Gyllenankar till Säby räghnachtigt." Den 12 november nämner han utan vidare att han och Schering "beså̊gho (...) Tillståndett vidh Säby, Trädgårdzmästaren hölt sigh undan".

Däremot kan man inte säga att Säby var något permanent boställe för Schering eller övriga familjen. Som nästan alla adelsfamiljer innehade Schering också ett antal förläningar bl.a. i Södermanland, samt hans stora residens på Riddarholmen i Stockholm. Säby användes troligtvis som de flesta andra lantgods vid den här tiden snarast som övernattningsställe under resor på landsbygden, utflyktsmål på somrarna eller temporär bostad när man kände för att komma bort från staden en tid.

Om de nyupptäckta latincitaten på Säby gård faktiskt härrör från Schering Rosenhanes ägarperiod är än så länge bara en gissning. En noggrann datering och djupare forskning krävs naturligtvis för att kunna hävda något med bestämdhet. Men med tanke på Scherings bildning, starka litterära intressen och Rosenhanarnas i övrigt långa inflytande över Säby är det ändå en möjlighet värd att undersökas närmare.

■

Artikelförfattaren Jennie Nell är uppvuxen i Kallhäll men bor numera i Jakobsberg. Arbetet om Säby gård gjorde Jennie Nell som en praktikuppgift när hon under kulturvetarlinjens sista termin 1999 praktiserade på Järfälla Kultur. I dag är Jennie Nell doktorand vid litteraturvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet och forskar kring ämnet "Bellman som hovpoet".